

Η πηγή Φωτός και περί φωτολόγου τινός.

Γράφει ο Αναστάσιος Ομ. Πολυχρονιάδης, Δρ. Θεολογίας ΑΠΘ.

Εισαγωγικά.

Το Άγιο Φως που λαμβάνει ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων το Μέγα Σάββατο εκ του Παναγίου Τάφου αποτελεί μια ακόμη μυστηριακή έκφανση, ανάμεσα σε άλλες μυστηριακές εμπειρίες της Εκκλησίας¹.

Πρόκειται για το ορατό σημάδι του Θεϊκού Ακτίστου Φωτός της Αναστάσεως του Χριστού, προσιτό στον κάθε άνθρωπο, ανεξαρτήτως της πνευματικής του κατάστασης, το οποίο παραπέμπει στην άφατη εμπειρία της ζωντανής σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό.

Το Άκτιστο Φως που περιλούζει, από την ώρα της Ανάστασης του Θεανθρώπου, τον Πανάγιο Τάφο², καθίσταται «ορατό», ως ακοίμητο. Ο Πατριάρχης εισέρχεται μόνος του εντός του κουβουκλίου του Παναγίου Τάφου, διαβάζει γονατιστός τη σχετική ευχή ενώπιον του κενού μνημείου³ και όταν παρέλθουν κάποια «λεπτά [...] αΐφνης βοή συμμιγής, ιαχή ούρανομήκης και θεσπεσία, ιαχή συνταράπτουσα δεινῶς τα νεῦρα και ικανή τῷ ὄντι νὰ σχίση τὸ καταπέτασμα τοῦ Ναοῦ ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω σείει τοὺς ὑψηλοὺς θόλους τοῦ Ναοῦ». Είναι η ἔλευσις του Αγίου Φωτός⁴.

Κατόπιν, ο Πατριάρχης εξέρχεται με δύο αναμμένες δεσμίδες 33 κεριών, όσα δηλαδή τα χρόνια της επί γης παρουσίας του Χριστού, προκειμένου να μεταδώσει το Αναστάσιμο Φως.

Εν συνεχεία, το Άγιο Φως, με ειδικά ναυλωμένες πτήσεις, μεταφέρεται σε πολλούς προορισμούς, μεταξύ των οποίων και στην Ελλάδα. Στη χώρα μας μάλιστα η υποδοχή συνοδεύεται με την απόδοση τιμών αρχηγού κράτους, γεγονός που φανερώνει την ευγνωμοσύνη του Ελληνικού λαού προς τον Αναστημένο Κύριο, ο οποίος λίγο προ του Πάθους, και πιο συγκεκριμένα την ημέρα της θριαμβευτικής εισόδου Του στα Ιεροσόλυμα, όταν άκουσε από τους αποστόλους Φίλιππο και Ανδρέα ότι θέλουν να τον δουν μερικοί Έλληνες είπε «έλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου»⁵.

Το πρωτείο τιμής του Αγίου Φωτός εκ του Παναγίου Τάφου.

Το Άγιο Φως, εκ των Ιεροσολύμων, φέρει το πρωτείο της τιμής. Αυτό φανερώνεται και στο αναστάσιμο στιχηρό: «Χαῖρε Σιών ἁγία, Μήτηρ τῶν Ἐκκλησιῶν, Θεοῦ κατοικητήριον· σὺ γὰρ ἐδέξω πρώτη, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, διὰ τῆς Ἀναστάσεως»⁶. Πρώτη, λοιπόν, η Σιών, δέχθηκε το μήνυμα της Αναστάσεως, την άφεση των αμαρτιών.

Οπότε, εκείνη η οποία αποκαλείται «Μήτηρ τῶν Ἐκκλησιῶν» φέρει το πρωτείο του Αναστάσιμου μηνύματος. Αυτό τιμά κάθε Ορθόδοξος Χριστιανός αναμένοντας κάθε Πάσχα την έλευση του Αγίου Φωτός εκ των Ιεροσολύμων.

Χρησιμοποιώντας μια εικόνα θα λέγαμε ότι όπως συμβαίνει με τα ιδιώματα των υποστάσεων της Αγίας Τριάδος, τα οποία δεν αναιρούν το ομοούσιον, κατ' αναλογία το ίδιο γεγονός υφίσταται και με το Άγιον Φως εκ του Παναγίου Τάφου σε σχέση με το Ακοίμητο Φως επί της Αγίας Τραπέζης κάθε Ορθόδοξου Ναού.

Ή με άλλα λόγια θα λέγαμε, ότι όπως η ευλογία που λαμβάνει κάθε πιστός ασπαζόμενος την εικόνα ενός αγίου είναι ίδια με εκείνη της εμφάνισης ενώπιόν του (φυσικώς) του απεικονιζομένου αγίου, ωστόσο η προτίμηση καθενός σίγουρα θα ήταν η δεύτερη, το αυτό συμβαίνει και με το Άγιο Φως εκ του Παναγίου Τάφου.

Ή χρησιμοποιώντας μια άλλη εικόνα, εκ της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, και πιο συγκεκριμένα εκείνης του Οικουμενικού Πατριάρχου, ο οποίος είναι πρώτος μεταξύ ίσων, δηλαδή φέρει το πρωτείο της τιμής διοικητικώς, αλλά είναι ίσος με τους άλλους επισκόπους όσον αφορά το μυστήριο της αρχιερωσύνης. Η διακεκριμένη, λοιπόν, τιμή στο πρόσωπό

του, δεν αναιρεί την «ισότητα» του χαρίσματος της αρχιερωσύνης του με τους συνεπισκόπους του. Κατά αναλογία το ίδιο συμβαίνει και με το Άγιο Φως εκ των Ιεροσολύμων.

Περί φωτών φωνές.

Σχετικά, λοιπόν, με το θέμα του Αγίου Φωτός ειπώθηκε από τον Μακαριώτατο Αρχιεπίσκοπο κ. Ιερώνυμο σε συνέντευξή του, όταν κλήθηκε «να απαντήσει» περί «της μεταφοράς του [...] από τα Ιεροσόλυμα [...] ότι "το Άγιο Φως είναι πάντοτε στην Εκκλησία!"». Συνεχίζοντας, σημείωσε ότι «Παλαιότερα πριν γίνουν αυτά που γίνονται σήμερα για την υποδοχή του [...] έπαιρναν το φως από το καντήλι της Αγίας Τραπέζης».

Τόνισε ακόμα πως «Δεν υπάρχει [...] Άγιο φως 1ης [...] και 2ης κατηγορίας» και ότι «Αυτά είναι ήθη που επικράτησαν τελευταία, τα σεβόμαστε και χρησιμοποιώντας τον κόσμο αυτό της οικονομίας θα βρεθεί και σε αυτό λύση»⁷.

Για το ίδιο θέμα τοποθετήθηκε, επίσης, και ο μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως Άνθιμος, λέγοντας ότι «Το Άγιο Φως [...] είναι το ίδιο που βγάζει κάθε μεγάλο Μεγάλο Σάββατο βράδυ ο κάθε απλός ιερέας πίσω από την Αγία Τράπεζα, λέγοντας τα ίδια λόγια που λέγονται στο Ναό της Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα»⁸.

Θα πρέπει όμως, εδώ, να διευκρινιστεί emphaticά, ότι τούτο ακριβώς συμβαίνει λόγω του θαύματος του Αγίου Φωτός στον Πανάγιο Τάφο. Το Άγιο Φως είναι ένα και μοναδικό, πηγάζει από τον Πανάγιο Τάφο⁹ και καίει νυχθημερόν στην ακοίμητη κανδήλα, που βρίσκεται στο κενό μνημείο, δηλαδή στην Αγία Τράπεζα κάθε Ορθόδοξου Ναού.

Όπως, λοιπόν, χωρίς το Μυστικό Δείπνο δεν υφίσταται το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, αφού εκείνο δεν αποτελεί ανάμνηση, αλλά τον ίδιο τον Μυστικό Δείπνο του υπερώου της Ιερουσαλήμ, έτσι και χωρίς το Άγιο, εκ του Παναγίου Τάφου, Φως, δεν άρχεται η μετάδοση Φωτός.

Γι' αυτό και η ετήσια μεταφορά του εκ των Ιεροσολύμων σε διάφορους προορισμούς δεν αποτελεί εθιμοτυπικό ζήτημα, αλλά πηγαία φανέρωση του μυστηρίου της Ανάστασης του Χριστού.

Περί της Θεοπνευστίας του Ευαγγελίου.

Εδώ, με αφορμή, τη θέση του μητροπολίτη Αλεξανδρουπόλεως περί του Αγίου Φωτός, ενθυμούμαστε μια ακόμη τοποθέτησή του σχετι-

κά με το Ευαγγέλιο, την οποία διατύπωσε από βήματος δημόσιου τηλεοπτικού σταθμού.

«Εγώ», τόνισε, «θα πω αυτό που λέει η Εκκλησία, δηλαδή το πλήρωμα των πιστών». «Θα αφουγκραστώ τους χριστιανούς, τι λένε, ποιο θεωρούν σωστό. Ακόμη και αν αυτό που οι Χριστιανοί μας θεωρούν σωστό, ακόμη κι αν είναι αντίθετο με το Ευαγγέλιο, εγώ θα υπερασπιστώ αυτό που λένε οι Χριστιανοί μας, γιατί οι Χριστιανοί μας έφτιαξαν το Ευαγγέλιο, δεν έφτιαξε το Ευαγγέλιο την Εκκλησία»¹⁰.

Τί να ειπωθεί για το εν λόγω σχόλιο του μητροπολίτη; Δηλαδή, για την αμφισβήτηση της θεοπνευστίας του Ευαγγελίου, γεγονός που ανατρέπει πλήρως την Ορθόδοξη Σωτηριολογία.

Για απάντηση αρκεί το Παύλειο της Προς Γαλάτας (1,11) «Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον», καθώς και εκείνο της Β' Τιμόθεον (3,16) «πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος» και φυσικά το Κυριακό: «ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν»¹¹.

Περὶ Θείας Κοινωνίας.

Σε μια άλλη συνάφεια ο μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως είπε: «Δεν είναι μαγική η Θεία Κοινωνία». «Ανάλογα με την πίστη που έχουμε δεν βλάπτει». «Αλλά ποιος μπορεί να μετρήσει την πίστη;» ρωτά.

Εν συνεχεία, σημειώνει ότι «Αν έχεις μεγάλη πίστη μπορείς να περπατήσεις πάνω στα κύματα από την Αλεξανδρούπολη ως τη Σαμοθράκη. Αν δεν έχεις όμως;

Πρέπει να προσερχόμαστε με πίστη για τη Θεία Κοινωνία και όχι με διάθεση επίδειξης. Ο αγιασμός πάει στην ψυχή. Και αν ο Θεός θέλει να δοκιμαστούμε;»¹².

Θα θέλαμε, εδώ, να τονίσουμε ότι η Θεία Κοινωνία, σύμφωνα με την πίστη της Ορθόδοξης Εκκλησίας αγιάζει τον όλο άνθρωπο, ψυχή τε και σώματι (και όχι μόνο την ψυχή που αναφέρει ο εν λόγω ιερωμένος).

Άλλωστε, (αναφέρουμε ενδεικτικά), στην ευχή της Ευχαριστίας μετά τη Μετάληψη διαβάζουμε: «καὶ χαρισάμενος ἡμῖν τὰ φρικτὰ ταῦτα καὶ ζωποιά σου Μυστήρια ἐπ' εὐεργεσία καὶ ἀγιασμῶ τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν»¹³.

Αν, λοιπόν, μιλούσαμε για αγιασμό μόνο της ψυχής θα είχαμε μονοφυσιτισμό. Αν, τώρα, επιτρέψει ο Θεός τη δοκιμασία του ανθρώπου

μετά τη Μετάληψη, όπως αναφέρει εδώ ο μητροπολίτης, η απάντηση είναι ότι ο σταυρός του ανθρώπου καθίσταται ελαφρύτερος με το Φάρμακο της Αθανασίας.

Περί της Βασιλείας του Θεού.

Ο μητροπολίτης Άνθιμος, σε άλλη συνέντευξή του, σχετικά με το θέμα του κορωνοϊού, σημειώνει: «όλοι μας είμαστε πολίτες του κράτους.

Η Εκκλησία δεν είναι εκτός του κράτους. Ελπίζουμε και προσδοκούμε τη Βασιλεία των Ουρανών, αλλά αυτή αργότερα...Μέχρι τότε είμαστε πολίτες ενός κράτους.

Δεν λέει πουθενά ότι τα της Υγείας η Εκκλησία δεν τα αποδέχεται. Αν αρρωστήσουμε και εμείς στον γιατρό πηγαίνουμε»¹⁴.

Έπειτα, από τη νέα τοποθέτησή του, έρχεται στη σκέψη μας ο λόγος του Κυρίου, όταν ρωτήθηκε από τους Φαρισαίους περί του χρόνου έλευσης της Βασιλείας του Θεού και εκείνος απάντησε ότι είναι ήδη μέσα σας.

«Έπερωτηθείς δὲ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀπεκρίθη αὐτοῖς καὶ εἶπεν· οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως. οὐδὲ ἔροῦσιν ἰδοὺ ᾧδε ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ· ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν»¹⁵. Οπότε, ο λόγος του συγκεκριμένου ιερωμένου περί της «Βασιλείας των Ουρανών» ως χρονικά κατοπινής δεν βρίσκει έρεισμα στο λόγο του Κυρίου.

Εκκλησία-Πολιτεία. Από σχέσεις συναλληλίας σχέσεις υπαλληλίας;

Ο μητροπολίτης Αλεξανδρουπόλεως σε συνέντευξή του φανερώνει ότι αποδέχεται ένα νέο μοντέλο σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας, το οποίο δεν είναι εκείνο της συναλληλίας, δηλαδή του αμοιβαίου σεβασμού και της ισοτιμίας, που ισχύει μέχρι σήμερα, αλλά εκείνο της υπαλληλίας της Εκκλησίας ως προς την Πολιτεία.

Γι' αυτό λέγει, με αφορμή και τις αποφάσεις περί κορωνοϊού, πως «Μέχρι και την έκτακτη Σύνοδο που είχε διάρκεια τεσσεράμισι ώρες, έπρεπε να καταλάβουν οι ιεράρχες που ήταν στην Αθήνα πώς θα εξηγήσουν το γεγονός ακόμα και σε κάποιους ανθρώπους που δεν ήταν διατεθειμένοι να το αποδεκτούν και ήταν εντελώς αντίθετοι στο κλείσιμο των εκκλησιών ή στο να αλλάξουμε τον τρόπο που δίνουμε τη Θεία Κοινωνία».

Εν συνεχεία, στη διαπίστωση της δημοσιογράφου ότι η «ανακοίνωση της Ιεράς Συνόδου μετά από αυτή τη μαραθώνια συνεδρίαση, χαρακτηρίστηκε από πολλούς» ως «άτολμη», εκείνος απαντά πως νομίζει «ότι η Σύνοδος μέχρι εκεί μπορούσε να αποφασίσει». Διότι η «Εκκλησία» συνεχίζει «δεν είναι κυβέρνηση». Και σημειώνει: «Εδώ ξαναμπάνει το ζήτημα της διαφορετικής δομής.

Η Σύνοδος μπορούσε να αποφασίσει προτείνοντας, προτρέποντας, ερμηνεύοντας και εξηγώντας μέχρι εκεί. Δεν μπορούσε παραπάνω. Το παραπάνω εδικαιούτο -και πολύ σωστά το έκανε- ο Πρωθυπουργός»¹⁶.

Ακολουθώντας, σε σχόλιο της δημοσιογράφου, ότι συνεπώς «εδώ φεύγει η διαχωριστική γραμμή που βάζουν εμφατικά κάποιοι, ότι η πολιτική ηγεσία δεν δικαιούται να ανακατεύεται στα της Εκκλησίας...», ο εν λόγω ιερωμένος απαντά: «Γιατί να μην δικαιούται; Πρώτον, ο Πρωθυπουργός είναι Χριστιανός και το ομολογεί. Δεύτερον, έχει την ευθύνη όλων μας, γιατί όλοι μας είμαστε πολίτες του κράτους. Η Εκκλησία δεν είναι εκτός του κράτους»¹⁷.

Εδώ, ο μητροπολίτης, συναινεί στο κλείσιμο των Εκκλησιών (που άρχισε με ένα tweet, από πλευράς Κυβερνήσεως), το οποίο πέρα από κορυφαίο εκκλησιολογικό πρόβλημα στερείται και νομικής θεμελίωσης, λόγω της αντισυνταγματικότητας που παρουσιάζει σύμφωνα με έγκριτους νομικούς¹⁸.

Με χαρακτηριστική, λοιπόν, άνεση ο εν λόγω ιερωμένος φανερώνει ότι αποδέχεται και μια νέα νομική μορφή σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας εν Ελλάδι, η οποία σίγουρα δεν προέκυψε από την πρόσφατη συνταγματική αναθεώρηση.

Επιλεγόμενα.

Είναι εμφανής από το ανωτέρω παράδειγμα του μητροπολίτη, που κριτικά αναλύσαμε, η ένδοια θεολογικού λόγου. Παρατηρείται εν προκειμένω ο αποδομητικός της οντολογίας της Εκκλησίας λόγος και ο κενός βερμπαλισμός που τείνει να προσβάλλει συστηματικά τον μυστηριακό τρόπο ζωής της Εκκλησίας.

Στον λόγο αυτό κινδυνεύει να υποτάσσεται η πνευματικότητα στη διπλωματικότητα των εξουσιαστικών φωνών, που στρέφονται εναντίον των ακοίμητων της Ορθοδοξίας Φανών.

Σαφώς, λοιπόν, δεν τίθεται θέμα Πρωτείου Φωτός σε οριζόντιο επίπεδο¹⁹, εφόσον ο Θεός είναι Φως Καταβαίνον.

Όμως, επειδή είναι Φως Καταβαίνον εν τόπω, ιστορικά μαρτυρημένο, γι' αυτό και η απαξίωση της μαρτυρίας αυτής και της τοπικής υπόστασης της πρωτεύουσας μαρτυρίας (στην ιστορία και το παρόν) υποβαθμίζει τη θεολογία του Φωτός.

Παραπομπές.

- 1) Νίκος Ματσούκας, Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ', Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 268: «αν απεγκλωβιστούμε από τη σχολαστική απαρίθμηση των μυστηρίων μόνο σε 7 –ο σχολαστικισμός καταλήγει στην απομόνωση και αυτονόμηση των μυστηρίων-, τότε μέσα σ' αυτό το σώμα της Εκκλησίας μπορούμε να ζήσουμε τη θεία επικοινωνία σε πολλές μυστηριακές εμπειρίες».
- 2) Λκ, 24,4.
- 3) Σάββας Αχιλλέως, Αρχιμ., Είδα το Άγιο Φως, Ο Άγιος Νικόλαος, Αθήνα, χ.χ., σ. 129-130.
- 4) Βενιαμίν Ιωαννίδου, Αρχιμανδρίτου, Προσκυνητάριον της Αγίας Γης, Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 22004, σ. 238.
- 5) Ιω. 12, 20-23.
- 6) Στιχηρό Αναστάσιμο της Οκτωήχου, πλ. δ', (www.imkornthou.org)
- 7) Αιμίλιος Πολυγένης, Αρχιεπίσκοπος Ιερώνυμος: «Δεν υπάρχει Άγιο Φως 1ης και 2ης κατηγορίας»
- 8) Αιμίλιος Πολυγένης, «Αλεξανδρουπόλεως Άνθιμος: "Το Άγιο Φως είναι το ίδιο που βγάζει ο κάθε ιερέας το Μεγάλο Σάββατο"»
- 9) Σάββας Αχιλλέως, Αρχιμ., Είδα το Άγιο Φως, σ. 81.
- 10) «Από τόπο σε τόπο – Αλεξανδρούπολη 20/1/2019», Βουλή-Τηλεόραση, <https://www.youtube.com/watch?v=h40rdarVfvo>, ανάκτηση 5/4/2020 (1:33:30-1:34:00).
- 11) ΜτΘ, 5,19.
- 12) «Κορωνοϊός: 'Δεν είναι μαγική η Θεία Κοινωνία' λέει ο Μητροπολίτης Άνθιμος Αλεξανδρουπόλεως», (Συνέντευξη Εφημ. Πρώτο Θέμα)
- 13) Μέγας Ιερός Συνέκδημος, Φως, Αθήναι χ.χ., σ. 108.
- 14) «Μητροπολίτης Άνθιμος στο iefimerida.gr: Πολύ καλά έκανε ο πρωθυπουργός και έκλεισε τις Εκκλησίες» (Συνέντευξη στην Κατερίνα Ανέστη)

15) Λκ. 17, 20-21.

16) «Μητροπολίτης Άνθιμος στο iefimerida.gr: Πολύ καλά έκανε ο πρωθυπουργός και έκλεισε τις Εκκλησίες».

17) «Μητροπολίτης Άνθιμος στο iefimerida.gr: Πολύ καλά έκανε ο πρωθυπουργός και έκλεισε τις Εκκλησίες».

18) Βλ. ενδεικτικά: Κυριάκος Κυριαζόπουλος, Καθηγητής (επ) Εκκλησιαστικού Δικαίου, Δικηγόρος, Θεολόγος, «Για ποιο σκοπό απαγορεύθηκε αντισυνταγματικά και αντίθετα προς τις διεθνείς συμβάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων η Θεία Λατρεία;», 20/3/2020, <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/36009-gia-poio-skopo-apagoreuthike-antisuntagmatika-kai-antitheta-pros-tis-diethneis-sumbaseis-anthropinon-dikaiomaton-i-theia-latreia>, ανάκτηση 5/4/2020, Επίσης, Δήμος Θανάσουλας, Δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω, «Γιατί η καθολική και αδιάκριτη απαγόρευση της Θείας Λατρείας είναι παράνομη και καταχρηστική», 28/3/2020, <https://www.romfea.gr/epikairotita-xronika/36152-giati-i-katholiki-kai-adiakriti-apagoreusi-tis-theias-latreias-einai-paranomi-kai-kataxristiki>, ανάκτηση 5/4/2020. Ακόμη, Κωνσταντίνα Κακογιάννη, Ελένη Καρνιάτη, Δικηγόροι, «Η Υπουργική απόφαση για απαγόρευση λειτουργιών είναι άκυρη, ανυπόστατη και αντισυνταγματική», 23/3/2020, <https://www.romfea.gr/epikairotita-xronika/36056-i-upourgiki-apofasi-gia-apagoreusi-leitourgion-einai-akuri-anupostati-kai-antisuntagmatiki>, ανάκτηση 5/4/2020. Επίσης, «Αντισυνταγματική χαρακτηρίζουν 4 δικηγόροι την απαγόρευση των λειτουργιών στις Εκκλησίες», 26/3/2020, <https://www.parapolitika.gr/ellada/-article/1042-891/adisudagmatiki-haraktirizoun-4-dikigoroi-tin-apagoreusi-ton-leitourgion-stis-ekklisies/>, ανάκτηση 5/4/2020.

19) Ελπίζουμε αυτό να ήθελε να εκφράσει ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Ιερώνυμος στη συνέντευξή του, <https://www.romfea.gr/ekklisia-ellados/36281-arxiepiskopos-ieronumos-den-uparxei-agio-fos-1is-i-2is-katigorias>.

Πηγή : <https://www.romfea.gr/epikairotita-xronika>